

שנתון החברה הערבית בישראל الكتاب السنوي للمجتمع العربي في إسرائيل 2021

תקציר

נסרין חדאד חאג' יחיא | מוחמד ח'לאילה |
אריק רודניצקי | בן פרג'ון

המשרד
לשוויון
חברתי

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

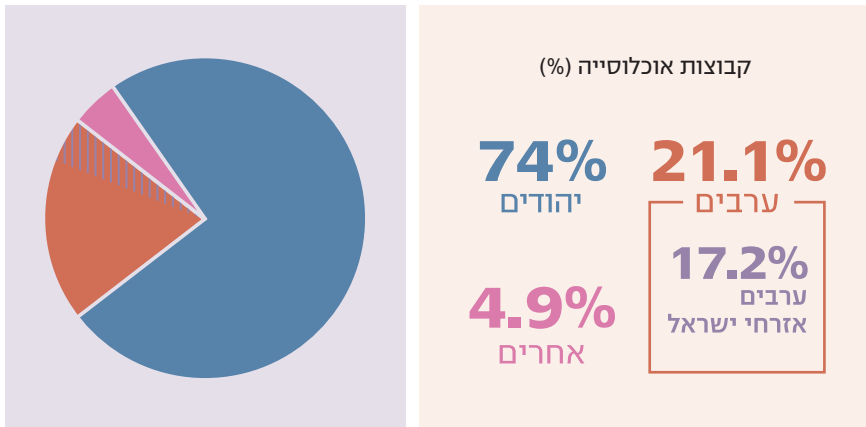
פרק א

דמוגרפיה

אוכלוסייה

בסוף שנת 2020 מנתה אוכלוסיית ישראל כ־9,289,760 נפש, מהם 21.1% ערבים, שהם כ־1,957,270 נפש. במניין זה נכללים כמעט 362,000 תושבים ערבים במזרח העיר ירושלים המחזיקים במעמד "תושב קבע" ולא באזרחות מלאה. מכאן שמנינם של האזרחים הערבים עמד אז על כ־1,595,300 נפש, שהם כ־17.2% מכל אוכלוסיית המדינה.

אוכלוסיית ישראל, לפי קבוצת אוכלוסייה, סוף 2020

מקור: עיבוד נתונים שנמסרו למחברים מחדר המחקר של הלמ"ס.

תפרושת גאוגרפית

האוכלוסייה הערבית שוכנת בחמישה אזורים עיקריים: הצפון, המשולש, הנגב, הערים המערבות (עכו, חיפה, יפו, רמלה, לוד, נוף הגליל ומעלות-תרשיחא) ופרוזדור ירושלים (ובכלל זה מערב העיר ירושלים). לכך מצטרפת קטגוריה נוספת של אזרחים ערבים - מי שמתגוררים ביישובים שונים ברחבי הארץ, בעיקר בערים גדולות שהרוב המכריע של אוכלוסייתן הוא יהודי.

האוכלוסייה הערבית באזור הצפון ובערים המערבות היא הטרוגנית (מוסלמים, נוצרים, דרוזים), ואילו האוכלוסייה הערבית באזור המשולש ובנגב היא מוסלמית הומוגנית.

החברה הערבית בישראל, התפלגות דמוגרפית, סוף 2020 (לא כולל מזרח ירושלים)

אזור	גודל האוכלוסייה (אלפים)	שיעור מסך הכול (%)
צפון הארץ	822.7	51.6
המשולש	314.0	19.7
הנגב	279.5	17.5
הערבים המערביות	132.2	8.3
פרוזדור ירושלים (כולל מערב ירושלים)	17.4	1.1
שאר חלקי הארץ	29.5	1.8
סך הכול	1,595.3	100.0

מקור: עיבוד נתונים שנמסרו למחברים מחדר המחקר של הלמ"ס.

כמחצית (49.3%) מהאזרחים הערבים מתגוררים במועצות מקומיות: רובם המכריע מתגוררים ב־69 מועצות מקומיות ערביות, והיתר במועצות מקומיות יהודיות ברחבי הארץ. 41% מהאזרחים הערבים מתגוררים ביישובים עירוניים: רובם מתגוררים ב־12 ערים ערביות וכל ערים מעורבות, וחלק קטן יותר מתגוררים בערים שהרוב המכריע של אוכלוסייתן יהודי (לרבות מערב העיר ירושלים).

5.5% מהאזרחים הערבים מתגוררים ב־47 יישובים כפריים קטנים המשולבים במועצות אזוריות. היתר (4.2%) מתגוררים ביישובים חסרי מעמד מוניציפלי הידועים בכינוי "כפרים לא מוכרים", מרביתם בנגב.

בסך הכול יש 163 יישובים שכל תושביהם הם ערבים אזרחי ישראל.

התפלגות מקום המגורים של האזרחים הערבים לפי המעמד המוניציפלי של יישוב המגורים, סוף 2020 (לא כולל מזרח ירושלים)

שיעור מסך הכול (%)	מניין האזרחים הערבים המתגוררים ביישוב (אלפים)	המעמד המוניציפלי של היישוב
41.0	654.2	עיר
30.9	493.1 (עיר ערבית)	
8.3	132.2 (עיר מעורבת)	
1.8	28.9 (עיר יהודית, כולל מערב ירושלים)	
49.3	786.2	מועצה מקומית
49.1	783.3 (מועצה מקומית ערבית)	
0.2	2.9 (מועצה מקומית יהודית)	
5.5	88.6	יישוב במועצה אזורית
2.8	45.4 (מועצות אזוריות שכל יישוביהן ערביים)	
2.6	41.6 (מועצות אזוריות מעורבות)	
0.1	1.6 (מועצות אזוריות שכל יישוביהן יהודיים)	
4.2	66.3	ללא מעמד מוניציפלי
4.0	64.5 (הנגב)	
0.1	1.3 (צפון הארץ)	
0.1	0.5 (אזור המשולש)	
100.0	1,595.3	סך הכול

מקור: עיבוד נתונים שנמסרו למחברים מחדר המחקר של הלמ"ס.

שיוך דתי

הרוב המכריע של אזרחי ישראל הערבים הם מוסלמים (82.9%), והיתר נחלקים בין דרוזים (9.2%) לנוצרים (7.9%). יש הבדלים מובהקים בין האזורים במשקלן היחסי של שלוש הדתות. האוכלוסייה הערבית באזור הצפון ובערים המערבות היא הטרוגנית: משקלם היחסי של הדרוזים בצפון הארץ גבוה פי שניים משיעורם הכלל־ארצי, ואילו משקלם של הנוצרים בערים המערבות גבוה כדי פי 4 משיעורם הכלל־ארצי. לעומת זאת, האוכלוסייה הערבית באזור המשולש ובנגב היא מוסלמית הומוגנית.

שיעורי פרייון

שיעור הפרייון הכולל של נשים ערביות הוא 2.98 (נכון לשנת 2019), אבל יש הבדלים מובהקים בין האזורים הגאוגרפיים. שיעור הפרייון של נשים בחברה הבדואית בנגב (5.26) גבוה כמעט פי שניים מזה של נשים ערביות בצפון הארץ (2.36 במחוז הצפון, 2.61 במחוז חיפה) ובמשולש (2.69). בתוך החברה הערבית יש הבדלים מובהקים בשיעורי הפרייון גם לפי שיוך דתי. שיעור הפרייון הגבוה ביותר נמדד בקרב מוסלמיות (3.16), ואחריהן דרוזיות (2.02) ונוצריות (1.76).

בעבר היה שיעור הפרייון של נשים ערביות גבוה כמעט פי שניים מזה של נשים יהודיות. בשני העשורים האחרונים ירד בהתמדה שיעור הפרייון של נשים ערביות, והפער בינן ובין נשים יהודיות נסגר. כיום שיעור הפרייון של נשים יהודיות (3.09) דומה לזה של נשים מוסלמיות. ההסבר לכך נעוץ בעיקר בשינוי הדפוסים החברתיים, ובכללם העלייה ברמת ההשכלה, השתלבותן של נשים ערביות בשוק העבודה, דחיית גיל הנישואין (ותופעת הרווקות המאוחרת) ונטישת דפוסי החיים המסורתיים.

שיעורי פריון של נשים בישראל לפי קבוצת אוכלוסייה ודת, שנים נבחרות (%)

שנה	יהודיות	ערביות	מוסלמיות	נוצריות	דרוזיות
1995	2.53	4.18	4.69	2.69	3.50
2005	2.69	3.72	4.03	2.19	2.59
2010	2.97	3.51	3.75	2.17	2.47
2015	3.13	3.13	3.32	2.04	2.19
2019	3.09	2.98	3.16	1.76	2.02

מקור: עיבוד המחברים לנתוני הלמ"ס, **שנתון סטטיסטי לישראל 2020**, לוח 2.29, 2.30, 2.39, 2.40

בזכות שיעורי פריון גבוהים יחסית בעבר, החברה הערבית עדיין צעירה מאוד. שיעור הילדים ובני הנוער מתחת לגיל 18 בתוכה הוא 38.6%, ואילו בחברה היהודית - 32%. בתוך החברה הערבית יש הבדלים על פי שיוך דתי ועל פי חלוקה גאוגרפית. בקרב המוסלמים שיעור הילדים מתחת לגיל 18 הוא 40.4%, בקרב הנוצרים - 26.0%, ובקרב הדרוזים - 30.9%. על פי חלוקה גאוגרפית, שיעור הילדים הגבוה ביותר נמדד בקרב הבדואים בנגב (51.8%) - גבוה הרבה יותר מאשר בצפון הארץ (33.8%) ובמשולש (36.4%).

שיעור בני 0-17 באוכלוסייה, ריבוי טבעי ושיעור גידול שנתי לפי קבוצת אוכלוסייה, דת ואזור גאוגרפי, 2019

מדר	שיעור בני 0-17 (%)	ריבוי טבעי (ל-1,000 איש)	שיעור גידול שנתי (%)
ערבים			
סך הכול	38.6	20.3	2.2
הצפון	33.8	14.5	1.4
המשולש	36.4	16.6	1.8
הנגב	51.8	30.8	3.8
מוסלמים	40.4	21.7	2.3
נוצרים	26.0	8.8	1.0
דרוזים	30.9	12.8	1.3
יהודים			
	32.0	14.0	1.6

מקור: עיבוד המחברים לנתוני הלמ"ס, **קובץ היישובים בישראל 2019**.

תמותת תינוקות

בשני העשורים האחרונים חלה ירידה עקבית בשיעורים של תמותת התינוקות בחברה הערבית, אך הם עדיין גבוהים פי שניים מהשיעורים בחברה היהודית: 5.3 לעומת 2.2 לכל 1,000 לידות חי (בהתאמה, 2019).

בתוך החברה הערבית יש הבדלים מובהקים לפי דת: בשנים 2015-2019 היה השיעור הממוצע של תמותת תינוקות בקרב המוסלמים (5.9 תינוקות לכל 1,000 לידות חי) גבוה כמעט פי שניים מהשיעור הממוצע בקרב הדרוזים (3.9) והנוצרים (2.9). הבדלים מובהקים בשיעורי תמותת תינוקות יש גם בין האזורים הגאוגרפיים שבהם מתגוררים הערבים. השיעור הממוצע לתמותת תינוקות ביישובי הבדואים בנגב כפול מהשיעור הממוצע ביישובים הערביים בצפון הארץ ובמשולש.

שיעורי תמותת תינוקות ל-1,000 לידות חי לפי קבוצת אוכלוסייה, דת ואזור גאוגרפי, 2019 (%)

ערבים - סך הכול	5.3
מוסלמים	5.7
נוצרים	0.6
דרוזים	3.0
צפון הארץ	4.1
אזור המשולש	4.2
הנגב	9.6
יהודים	2.2

מקור: עיבוד המחברים לנתוני הלמ"ס, קובץ היישובים בישראל 2019.

תוחלת חיים

תוחלת החיים של החברה הערבית נמצאת במגמת עלייה בזכות השיפור במדדי הבריאות. בשני העשורים האחרונים עלתה תוחלת החיים של גברים ונשים בחברה הערבית ב־3 שנים, בערכים דומים לאלה שבחברה היהודית. עם זאת, בין ערבים ליהודים מוסיף להתקיים פער מובהק: תוחלת החיים של גברים או נשים בחברה הערבית כיום זהה לתוחלת החיים של גברים או נשים בחברה היהודית לפני 20 שנה.

תוחלת חיים לפי מגדר וקבוצת אוכלוסייה, 1996–2019

תוחלת חיים				שנים
				1996 1999
80.5	77.2	76.7	74.6	
				2000 2004
82.0	78.3	78.1	74.8	
				2005 2009
83.1	79.3	79.6	75.5	
				2010 2014
84.1	81.0	80.8	76.9	
				2015 2019
84.9	81.7	81.4	77.5	

● ערבים ● יהודים

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, 2020, לוח 3.5.

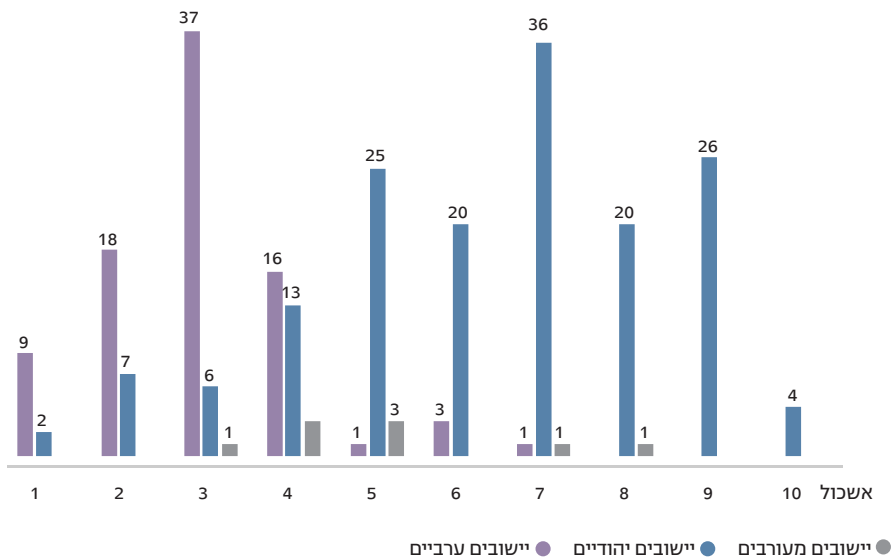
פרק ב

איכות חיים ורמת חיים

מדד חברתי-כלכלי של היישובים הערביים

רוב היישובים הערביים הם קטנים עד בינוניים מבחינה סוציו-דמוגרפית. רובם גם נמצאים בפריפריה החברתית והגאוגרפית של ישראל, ומתוקף כך נגזר מעמדם הכלכלי והחברתי. 95% מהיישובים הערביים נמצאים בארבעת האשכולות הנמוכים ביותר מבחינה חברתית-כלכלית; 11% מהם מדורגים באשכול הנמוך ביותר; ורק 5% מהיישובים הערביים נמצאים באשכולות 6-10. לעומת זאת, רק 17% מהיישובים היהודיים נמצאים באשכולות הנמוכים ביותר, ו-68% נמצאים באשכולות 6-10.

מדד חברתי-כלכלי (אשכולות) לפי אוכלוסיית היישוב, 2017 (מספרים מוחלטים)

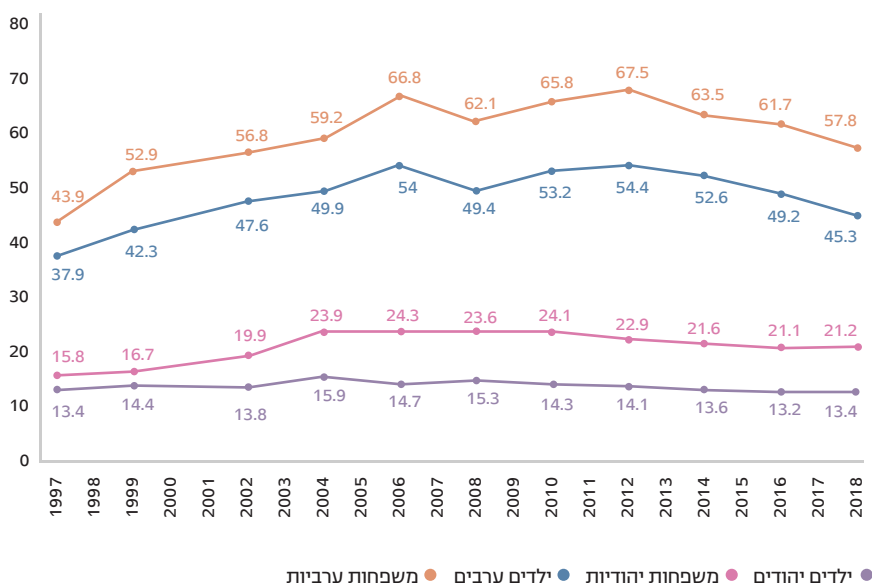

עוני

המוסד לביטוח לאומי מודד את קו העוני בישראל באופן יחסי, ובהתאם לכך קובע את שיעור המשפחות שנמצאות מעל לקו העוני ומתחתיו. ערב משבר הקורונה, ב־2018, שיעור המשפחות הערביות מתחת לקו העוני (לאחר תשלומי העברה) הגיע ל־45.3% ושיעור הילדים הערבים מתחת לקו העוני עמד על 57.8%. שיעור העוני בחברה היהודית היה נמוך במידה ניכרת: 13.4% בקרב משפחות ו־21.2% בקרב ילדים.

ההתמודדות עם משבר הקורונה לא הייתה רק בזירה הבריאותית אלא גם בתחום החברתי־כלכלי. אי־אפשר להתעלם מהשלכות המשבר על המצב הכלכלי של משפחות וילדים, במיוחד בחברה הערבית. משפחות רבות נקלעו למשבר כלכלי חמור אחרי שמפרנסיהן מצאו את עצמם מחוץ למקום העבודה בעקבות התפשטות הנגיף, וכתוצאה מכך הכנסותיהן ורמת חייהן נפגעו.

תחולת העוני לפי אוכלוסייה, 1997–2018 (%)

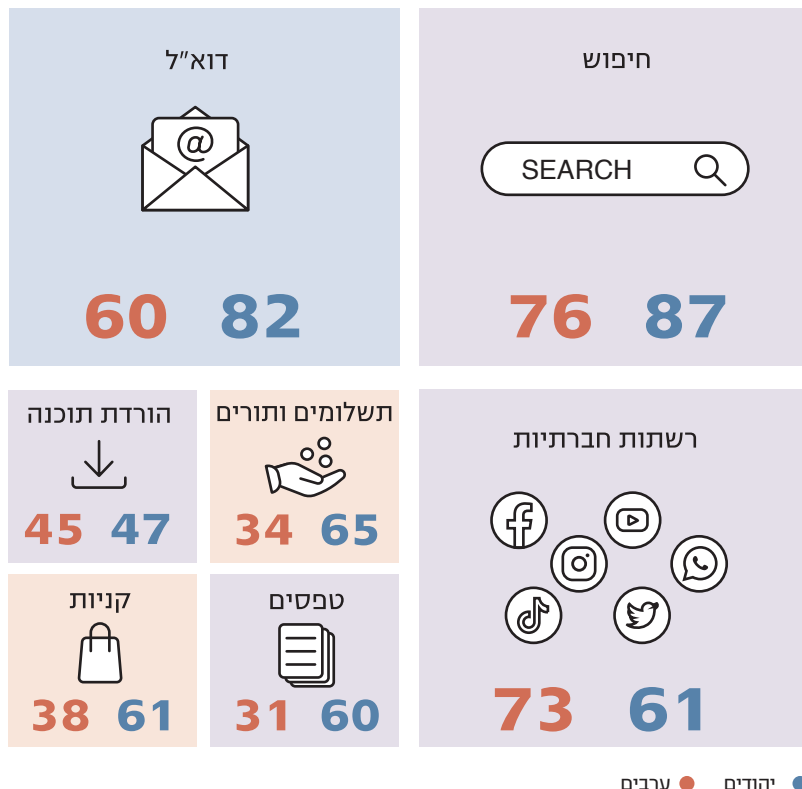
אוריינות דיגיטלית ודפוסי השימוש באינטרנט

בשנת 2018 עמד שיעור האזרחים הערבים שיש להם נגישות למחשבים ולטבלטים על 60.8%, לעומת 83.8% בקרב יהודים (פער של 23%). עם זאת, הפער הדיגיטלי בין יהודים לערבים בשיעור השימוש באינטרנט הולך ומצטמצם: שיעור הערבים המשתמשים באינטרנט עמד בשנת 2019 על 81.1%, לעומת 88.1% בקרב יהודים (פער של 7%).

בשנים האחרונות מסתמנת מגמת עלייה בקרב האזרחים הערבים העושים שימוש באינטרנט: 70.9% - ב'2017, 74.2% - ב'2018, 81.1% - ב'2019. אחת הסיבות לכך היא שימוש הולך וגובר בטלפונים חכמים.

אף על פי כן, מנתוני איגוד האינטרנט הישראלי לשנת 2017 עולה כי בין ערבים ליהודים יש פער גדול בדפוסי השימוש באינטרנט: 82% מהיהודים משתמשים בשירותי הדואר האלקטרוני, לעומת 60% בקרב ערבים; 65% מהיהודים משלמים חשבונות וקובעים תורים דרך האינטרנט, לעומת 34% מהערבים; 60% מהיהודים ממלאים טפסים למיניהם באינטרנט, לעומת 31% מן הערבים. מנגד, השימוש באינטרנט לצורך וקשרים חברתיים גבוה יותר בקרב ערבים מאשר בקרב יהודים: 61% מהיהודים משתמשים ברשתות החברתיות לעומת 73% מהערבים.

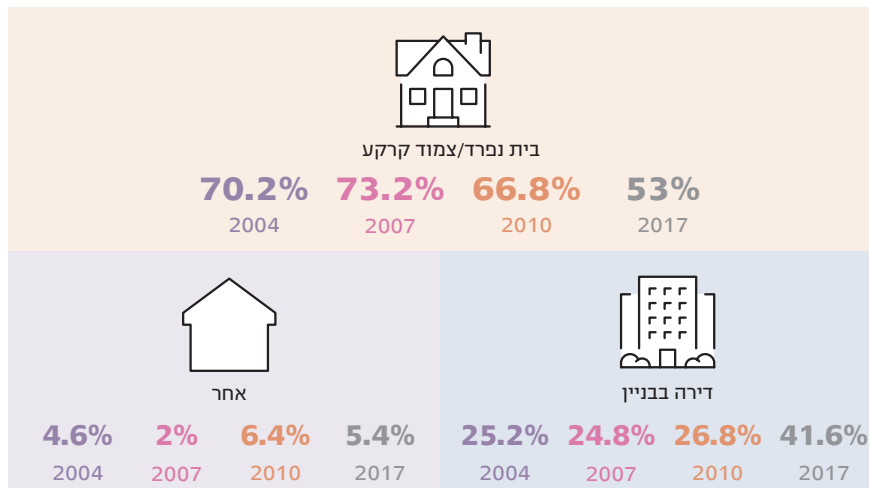
דפוסי השימוש באינטרנט לפי אוכלוסייה, 2017 (%)

דיור

בשנים 2004-2017 נרשמה באוכלוסייה הערבית ירידה קטנה יחסית בשיעור בעלי הדירות, מ-91.9% ל-90.3%, ועלייה בשיעור המשפחות שגרות בשכירות, מ-6.6% ל-6.7%. באוכלוסייה היהודית, שיעור המשפחות שבבעלותן דירה או בית עמד על 74% בשנת 2019.

דפוסי המגורים ביישובים הערביים, 2004-2017 (%)

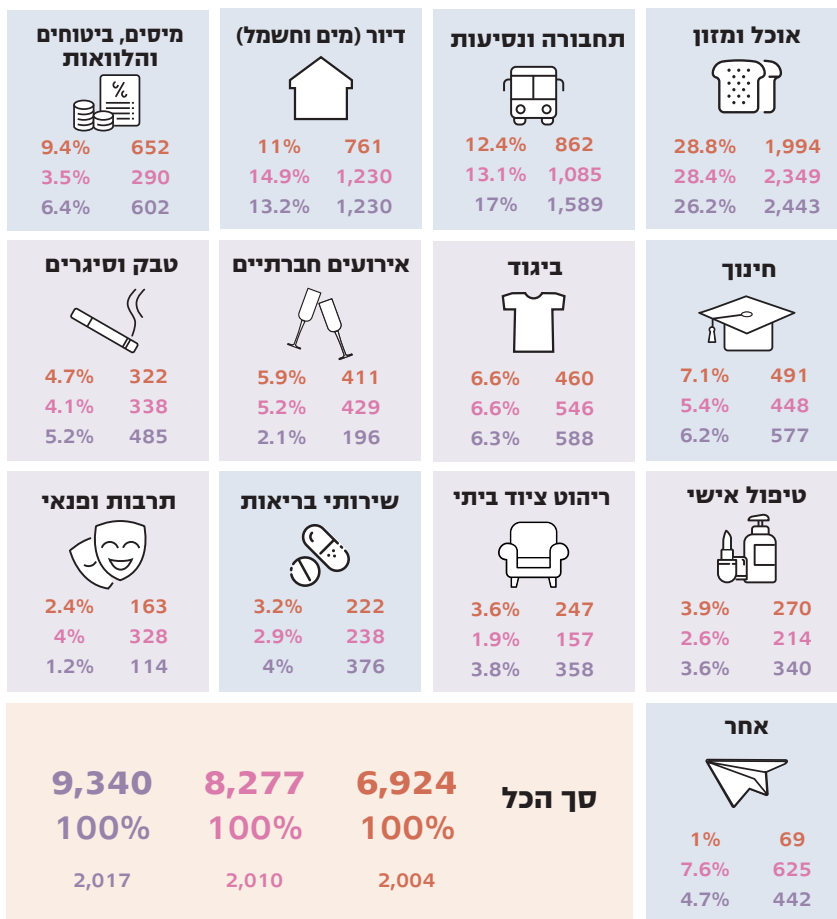

מקור: אגודת הגליל, "תנאי מגורים ומאפייני דיור", הסקר החברתי-כלכלי, 2004-2017.

מבנה ההוצאות במשפחה הערבית

על פי הסקרים שעורכת אגודת הגליל, משנת 2004 ועד 2017 ההוצאה החודשית הממוצעת של המשפחה הערבית עלתה באופן ניכר מ־6,924 ש"ח בשנת 2004 ל־9,340 ש"ח בשנת 2017, עלייה שמתבטאת כמעט בכל התחומים. ההוצאות הנלוות לדיור, למשל, עלו מ־761 ש"ח (11%) בחודש ל־1,230 ש"ח (13.2%). בלוח מפורטות הוצאות המשפחות הערביות על ציוד, מכשור ושירותים למיניהם. עוד אפשר לראות את העלייה בהוצאה של משפחה על אוכל ומזון, מ־1,994 ש"ח בשנת 2004 ל־2,443 ש"ח בשנת 2017. עלייה ניכרת גם בהוצאה על תחבורה ונסיעות - מ־862 ש"ח בחודש בשנת 2004 ל־1,589 ש"ח בשנת 2017 (17%).

ממוצע הוצאה חודשית של המשפחות הערביות, 2004–2017 (ש"ח ו-%)

בעלות על מוצרים בני קיימא

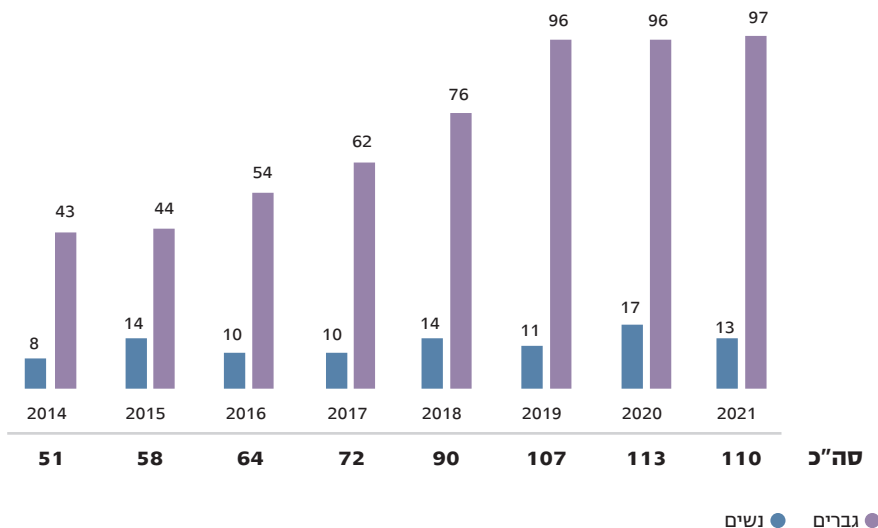
בשנת 2004 רק ל-36% מהמשפחות הערביות היה מזגן בבית, לעומת 87% בשנת 2017; בשנת 2004 ל-64% בלבד מהמשפחות הערביות היה רכב פרטי, לעומת 83% בשנת 2017. בשיעור המשפחות שיש להן קו טלפון ביתי ניכרת ירידה, מ-68% בשנת 2004 ל-20% בשנת 2017. ירידה

זו מוסברת בשימוש הגובר בטלפון נייד, מחשבים ניידים ונגישות לאינטרנט אשר ייתר את קו הטלפון הביתי. עוד נתון שיש לו משמעות חברתית-תרבותית הוא הזינוק בשיעור המשפחות הערביות שיש להן צלחת לוויין בבית, מ-67% בשנת 2004 ל-91% בשנת 2017. עלייה זו מלמדת על דפוסי צרכנות התקשורת של הערבים בישראל, שחוצים את גבולות מדינת ישראל ומחוברים לערוצי הלוויין והתקשורת בעולם בכלל ובעולם הערבי בפרט.

אלימות ופשעה

בשנים האחרונות נעשתה האלימות אחת התופעות המסוכנות והמטרידות ביותר בחברה הערבית. מספר ההרוגים הערבים הגיע בשנים האחרונות לרף חסר תקדים - בשנת 2021 נרצחו 110 אזרחים ערבים (97 גברים, 13 נשים), ובשנת 2020 - 113 (96 גברים ו-17 נשים). יצוין כי בשנת 2019 נרצחו 94 ערבים ובשנת 2014 נרצחו 51. כלומר, מספר קורבנות האלימות בחברה הערבית הכפיל את עצמו בעשור האחרון. מספר נפגעי הירי בחברה הערבית עלה פי יותר משלושה בשנים 2016-2018, מ-82 פצועים ל-301. משנת 2000 נהרגו כ-1,574 אזרחים ערבים, 68 מתוכם נרצחו על ידי המשטרה (4.3%), ו-1,506 (95.7%) בעקבות האלימות הפנימית.

מספר הנרצחים באוכלוסייה הערבית לפי מגדר, 2014-2021

פרק ג

שוק

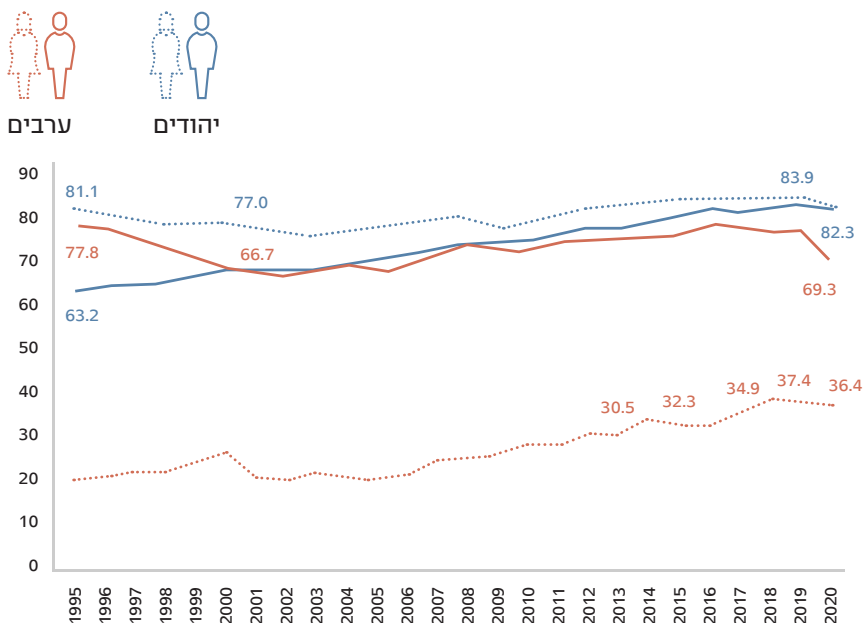
העבודה

שיעורי תעסוקה

בין 1995 ל-2002 ירד שיעור התעסוקה של גברים ערבים באופן עקבי ביותר מ-10 נקודות האחוז. ואולם מאמצע העשור הראשון של שנות האלפיים החל שיעור התעסוקה של גברים ערבים להתאושש, על רקע התאוששות המשק כולו ממשבר הדוט.קום והאינתיפאדה השנייה. בשנים 2017-2019 חל קיפאון ואף נרשמה ירידה מתונה בשיעור התעסוקה של גברים ערבים. בשנת 2020, שמשבר הקורונה בישראל פרץ בשליש השני שלה, ירד בחדות שיעור התעסוקה של גברים ערבים לשפל של 69.3%.

בדומה לגברים הערבים, גם שיעורי התעסוקה של נשים ערביות עלו בעקביות מאמצע העשור הראשון של שנות האלפיים: משנת 2001, אז עמד שיעור התעסוקה של נשים ערביות על 19.8%, ועד שנת 2018 שיעור התעסוקה כמעט הכפיל את עצמו והגיע ל-38.2%.

שיעורי התעסוקה (25-64), לפי קבוצת אוכלוסייה ומגדר, 1995-2020 (%)

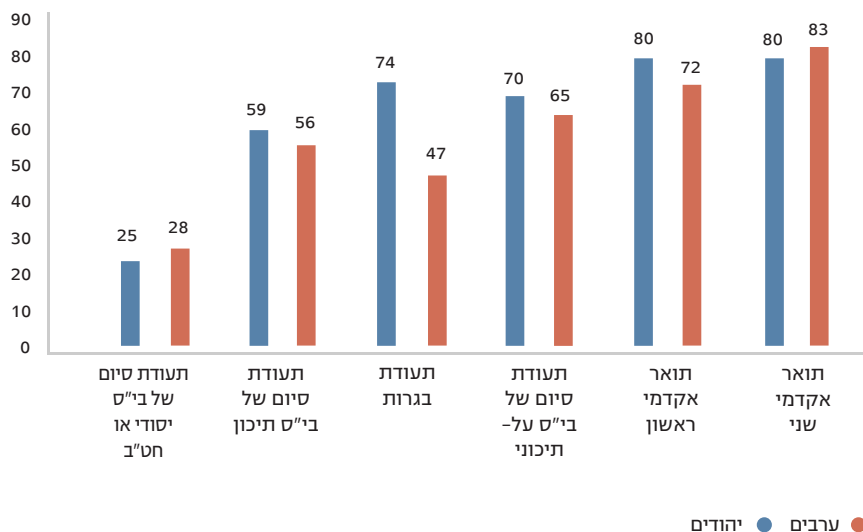

מקור: למ"ס, מעקב אחרי יעדי תעסוקה ממשלתיים.

אחד הגורמים העיקריים לשיעורי התעסוקה הנמוכים של גברים ונשים ערבים הוא רמת השכלה נמוכה. ברמות ההשכלה הגבוהות - תואר ראשון ומעלה - הפערים בין ערבים ליהודים בשיעורי התעסוקה נמחקים כמעט לחלוטין. לעומת זאת, ברמות ההשכלה הנמוכות, סיכוייהם של ערבים להשתלב בשוק התעסוקה נמוכים במידה ניכרת לעומת יהודים בעלי אותה רמת השכלה.

עיקר הבעיה נעוצה בכך ש־77% מהאוכלוסייה הערבית היא בעלת השכלה נמוכה (עד תעודת בגרות, כולל), ורק כ־15% הם בעלי תואר אקדמי - בהשוואה לאוכלוסייה היהודית, ש־33% ממנה הם אקדמאים. לפערים בהשכלה יש השלכות לא רק על היכולת להשתלב בשוק העבודה, אלא גם על כושר ההשתכרות ועל תנאי העבודה של האוכלוסייה הערבית.

שיעורי תעסוקה (+15), לפי רמת ההשכלה וקבוצת אוכלוסייה, 2019 (%)

מקור: עיבוד המחברים לנתוני למ"ס, סקר כוח אדם 2019.

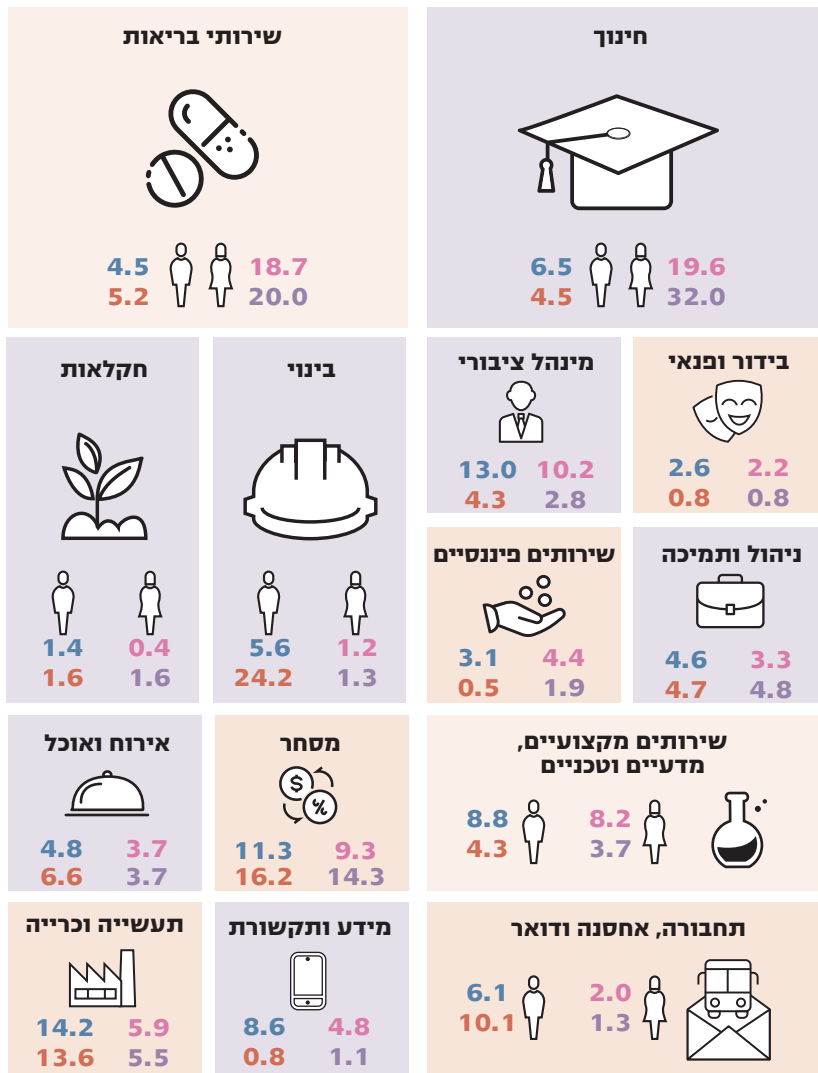
ענפי תעסוקה

גורם עיקרי נוסף לפערי השכר בין יהודים לערבים הוא המגוון המצומצם יחסית של ענפי הכלכלה שבהם מרוכזים מועסקים מהחברה הערבית. הללו עובדים בעיקר בענפים שהשכר הממוצע בהם נמוך ורמת המיומנויות הנדרשת בהם בדרך כלל אינה גבוהה.

גברים ערבים מרוכזים בענפי הבינוני, התעשייה, המסחר והתחבורה. מנגד, שיעור נמוך מאוד של ערבים מועסקים בענפי מידע ותקשורת, שירותים פיננסיים, שירותים מקצועיים, מדעיים וטכניים ומינהל ציבורי, בייחוד בהשוואה לגברים יהודים. בענפי הבינוני, המסחר והאירוח, שבהם מועסקים כמעט מחצית מהגברים הערבים, השכר הענפי הממוצע נמוך מהממוצע הכללי. גם כאשר גברים ערבים מועסקים בענפי תעשייה, מידע ותקשורת ושירותים מקצועיים, מדעיים וטכניים - שהשכר בהם גבוה מן הממוצע הכללי - נמצא שהם משתכרים בהם פחות.

גם נשים ערביות מרוכזות בענפי תעסוקה שהשכר בהם נמוך מן הממוצע. כמחצית מהנשים הערביות עובדות בתחום החינוך או בשירותי הבריאות והרווחה, שהשכר הענפי הממוצע בהם נמוך מהממוצע הכללי. שיעור גבוה יחסית של נשים ערביות מועסקות בענף המסחר, אך גם בו השכר הממוצע נמוך יחסית. לעומת זאת, השתתפותן בענפים כגון מידע ותקשורת, שירותים פיננסיים ושירותים מקצועיים, מדעיים וטכניים היא זעומה. למשל, רק 0.8% מהנשים הערביות מועסקות בענף מידע ותקשורת, לעומת שיעור גבוה פי 6 בקרב נשים יהודיות (4.8%).

שיעור המועסקים (+15) בענפי כלכלה עיקריים, לפי מגדר וקבוצת אוכלוסייה, 2019 (%)

● נשים יהודיות ● גברים יהודים ● נשים ערביות ● גברים ערבים

מקור: למ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, 2020, לוח 9.12

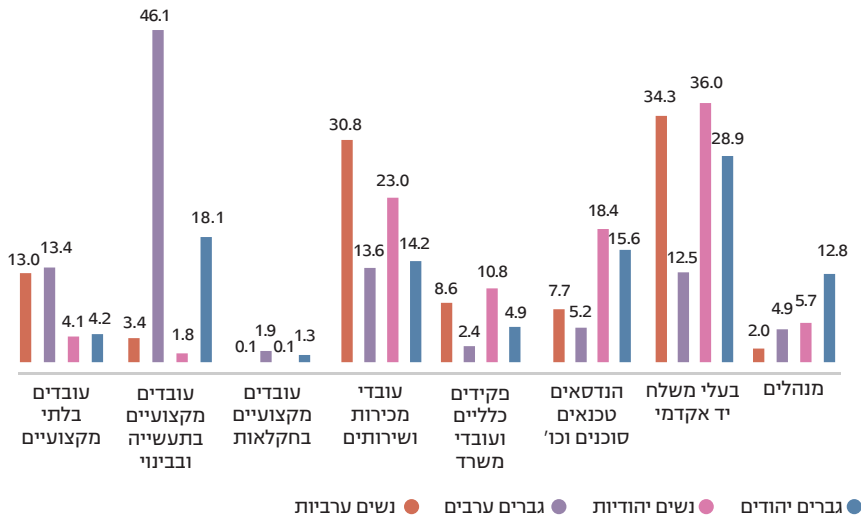
משלח היד

לא זו בלבד שענפי הכלכלה שבהם מועסקים ערביים הם בדרך כלל בעלי הכנסה נמוכה, אלא שמהתפלגות משלחי היד של האוכלוסייה הערבית עולה גם ששיעור גבוה, בייחוד של גברים, עוסקים במקצועות שוחקים, בלתי מקצועיים ובשכר נמוך.

כמעט מחצית מהגברים הערבים הם עובדים מקצועיים (חקלאות, בניין, תעשייה וכדומה), לעומת שיעור נמוך הרבה יותר של גברים יהודים (19.4%). מקצועות אלו מתאפיינים בשעות עבודה רבות, בשחיקה פיזית גבוהה ובשכר נמוך מעט מהמוצע. בד בבד, שיעור גבוה מהמועסקים הערבים (גברים ונשים), שלא כמו היהודים, הם עובדים לא-מקצועיים.

בקרב הערביות יש שיעור גבוה של מועסקות במשלחי יד אקדמיים, בעיקר בתחום הבריאות וההוראה. כמו כן, יש שיעור גבוה של נשים ערביות שמועסקות במכירות ושירותים. בהשוואה ליהודים, שיעור נמוך של גברים ונשים ערבים מועסקים במקצועות חופשיים וטכניים ובתפקידי ניהול. במקצועות אלו השכר גבוה יותר מאשר במקצועות שבהם מועסקים רוב העובדים הערבים.

שיעור המועסקים (+15) במשלחי יד, לפי מגדר וקבוצת אוכלוסייה, 2019 (%)

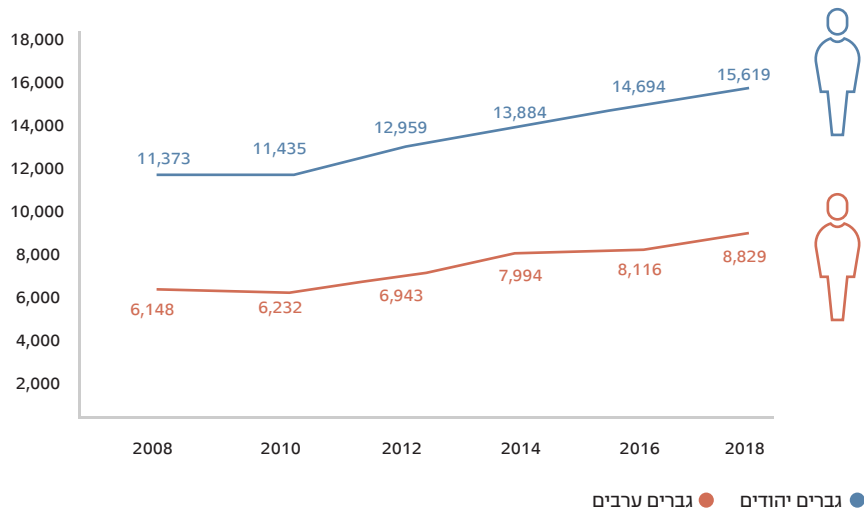
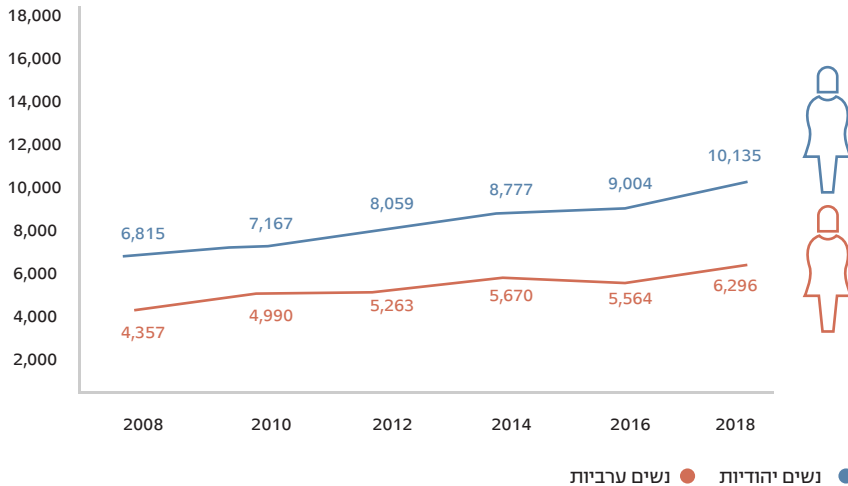
שכר

בשנים 2008-2018 עלה השכר הנומינלי הממוצע בכל המשק. בקרב האוכלוסייה הערבית חלה עלייה לא מבוטלת בשכר, אולם העלייה המקבילה בקרב האוכלוסייה היהודית הייתה גדולה יותר, ולכן הפערים בין שתי האוכלוסיות התרחבו.

מבט מגדרי מלמד שהמגמות בקרב נשים וגברים היו מעט שונות. בקרב נשים, באותן שנים הפער לטובת נשים יהודיות התרחב מ־56% ל־61%; בקרב גברים, הפער לטובת גברים יהודים הצטמצם - מ־85% ב־2008 ל־77% ב־2018. על כל פנים, בשני המגדרים פערי השכר לטובת האוכלוסייה היהודית הם גבוהים מאוד.

משבר הקורונה העצים עוד יותר את הפערים בין האוכלוסייה הערבית לבין האוכלוסייה היהודית הלא־חרדית. לאוכלוסייה היהודית הלא־חרדית פחות לחץ כלכלי לבחון משרות, להתמקח עם מעסיקים פוטנציאליים על שכר ותנאי העסקה או לנצל את הזמן להכשרה מקצועית שתפתח את הכישרים שלה ותעניק לה יתרון. האוכלוסייה הערבית, לעומת זאת, נדחקת אך יותר לעבודות בשכר נמוך ובתנאים שוחקים מחוסר ברירה.

שכר חודשי נומינלי ממוצע של שכירים (25-64), לפי מגדר וקבוצת אוכלוסייה, 2008-2018 (ש"ח)

מקור: למ"ס, מעקב אחר יעדי תעסוקה ממשלתיים.

פרק ד

חינוך והשכלה גבוהה

תשתיות ותלמידים

משנת הלימודים הראשונה שלאחר קום המדינה ועד ימינו חל גידול מרשים בהיקף התשתיות (בתי ספר וכיתות) ובמספר התלמידים במערכת החינוך הערבי. הגידול בחינוך היסודי היה דרמטי במיוחד, ושיעורו היה גבוה פי כמה מן הגידול המקביל במערכת החינוך העברי. ואולם המהפכה האמיתית במערכת החינוך הערבי התחוללה בחינוך העל-יסודי. השינוי התבטא לא רק בהקמתם של בתי ספר תיכוניים רבים בתוך היישובים הערביים אלא גם בעלייה המרשימה בחציון שנות הלימוד בחברה הערבית, שזינק מ־1.2 ב־1961 ל־12 בשנת 2017.

במרוצת השנים חל גידול ניכר במספר בתי הספר – מ־46 מוסדות חינוכיים (45 יסודיים ועל־יסודי אחד) בשנת 1948 ל־1,122 מוסדות חינוכיים בשנת 2020 (657 יסודיים ו־465 על־יסודיים). גידול זה עולה בקנה אחד עם העלייה במספר כיתות הלימוד מ־675 בשנת 1948 ל־17,726 בשנת 2020. מספר התלמידים הערבים עלה מ־10,005 בשנת 1948 ל־439,038 בשנת 2020 (כולל גני הילדים). מספר התלמידים הערבים בשנת הלימודים תשפ"א/2021 עמד על כ־24% מכלל התלמידים בישראל. לצד הקמה של גני ילדים, בתי ספר יסודיים, חטיבות ביניים וחטיבות עליונות, הוקמו גם מוסדות חינוך אחרים דוגמת מרכזים קהילתיים, מתנ"סים ומרכזי פיס המיועדים לפעילות בשעות אחר הצהריים.

מספר מוסדות חינוכיים, תלמידים וכיתות לימוד בחינוך הערבי, 1948–2020

2020/2019	2010/2009	1990/1989	1970/1969	1949/1948		
657	537	330	219	45	יסודי	בתי ספר
465	341	90	37	1	על־יסודי	
1,122	878	420	256	46	סך הכול	
246,866	247,215	139,600	85,449	9,991	יסודי	תלמידים
192,172	155,374	67,816	10,507	14	על־יסודי	
439,038	402,589	207,416	95,956	10,005	סך הכול	
10,158	8,681	4,622	2,663	667	יסודי	כיתות לימוד
7,568	5,312	2,098	276	8	על־יסודי	
17,726	13,993	6,720	2,939	675	סך הכול	

מקור: למ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, 2020, לוח 4.5, 4.12.

למרות העלייה במספר בתי הספר והירידה בצפיפות הכיתות החינוך הערבי סובל מאפליה רבת־שנים. המצב קשה אף יותר בנגב. ביישובים הבדואיים בנגב בכלל, ובכפרים הלא מוכרים בפרט, יש מחסור אקוטי במוסדות חינוך ובכיתות לימוד. בכל הכפרים הלא מוכרים, שבהם מתגוררים כ־70,000 תושבים, יש רק 10 בתי ספר יסודיים ואין בהם אפילו בית ספר על־יסודי אחד. משרד החינוך הכיר בצורך לבנות בתי ספר וכיתות לימוד במערכת החינוך הערבי, אבל לצורך זה מתווספים קשיים הקשורים להיעדר קרקעות זמינות לבנייה ביישובים הערביים ולאטגרים תכנוניים קשים.

הקצבה ממשלתית לתלמיד

בשנת 2011 הייתה ההוצאה הממשלתית על תלמיד במערכת החינוך הערבי היסודי 13,192 ש"ח בממוצע, לעומת 14,862 על תלמיד במערכת החינוך העברי (פער ממוצע של 1,670 ש"ח); בשנת 2018 ההוצאה על תלמיד בבית ספר יסודי במערכת החינוך הערבי הייתה 16,523 ש"ח בממוצע, ואילו במערכת החינוך העברי 17,529 ש"ח בממוצע (פער ממוצע של 1,006 ש"ח). כלומר, הפער בין תלמיד יהודי לתלמיד ערבי בבתי הספר היסודיים הולך ומצטמצם.

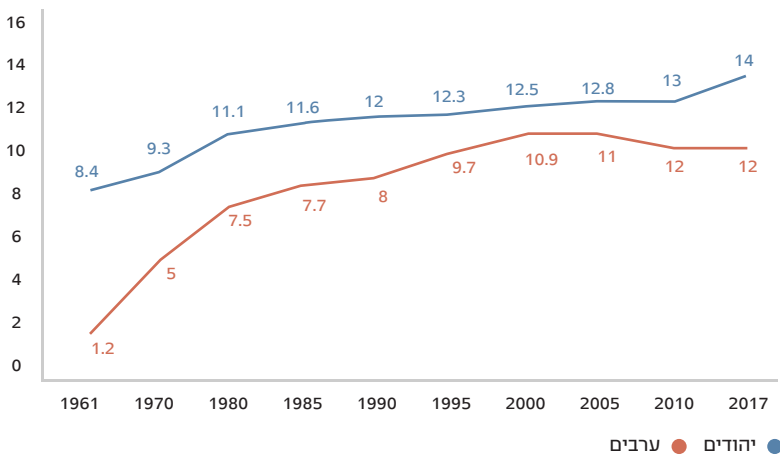
בשנת 2011, ההוצאה על תלמיד ערבי בחטיבת הביניים הייתה 15,300 ש"ח בממוצע, לעומת 18,495 ש"ח על תלמיד יהודי (פער ממוצע של 3,195 ש"ח); בשנת 2018, ההוצאה על תלמיד ערבי הייתה 20,578 ש"ח בממוצע, ועל תלמיד יהודי 22,459 ש"ח בממוצע (פער ממוצע של 1,881 ש"ח). עם השינויים בנוסחת התקצוב והתוכניות השונות שהנהיג משרד החינוך, הפער בין תלמיד ערבי ליהודי בחטיבת הביניים הולך ומצטמצם.

הפער הגדול ביותר בין החינוך הערבי לחינוך העברי במערכת החינוך בישראל הוא בחטיבות העליונות. בשנת 2011 עמד הפער בעלות הממוצעת לתלמיד על 7,265 ש"ח: 24,084 ש"ח לתלמיד יהודי לעומת 16,819 ש"ח לתלמיד ערבי. בשונה מהמצב בבית הספר היסודי ובחטיבת הביניים, הפערים בחטיבה העליונה הולכים ומתרחבים עם השנים. בשנת 2018, ההוצאה על תלמיד יהודי הייתה 34,301 ש"ח בממוצע לעומת 24,759 על תלמיד ערבי, והפער עמד על 9,542 ש"ח בממוצע. הפער אינו תוצאה ישירה של הקצאה לא שוויונית של משרד החינוך, אלא גם של שני מקורות תקציביים נוספים: תקצוב הרשות המקומית ותשלומי הורים.

חציון שנות לימוד

חציון שנות הלימוד בחברה הערבית זינק מ־1.2 בתחילת העשור השני למדינה ל־12 בשנת 2017. גם הפערים המגדריים בחציון שנות הלימוד בחברה הערבית הלכו והצטמצמו, מפער בין 7.7 לנשים ערביות ל־9.3 לגברים ערבים בשנת 1985 ל־12 בשני המגדרים ב־2017. למרות העלייה עדיין יש פערים בין ערבים ליהודים, גם אם הם הצטמצמו מ־7.2 בשנת 1961 (8.4 בקרב יהודים לעומת 1.2 בקרב ערבים) ל־2 בשנת 2017 (14 בקרב יהודים לעומת 12 בקרב ערבים).

חציון שנות לימוד בקרב בני 15 ומעלה, לפי קבוצת אוכלוסייה, שנים נבחרות

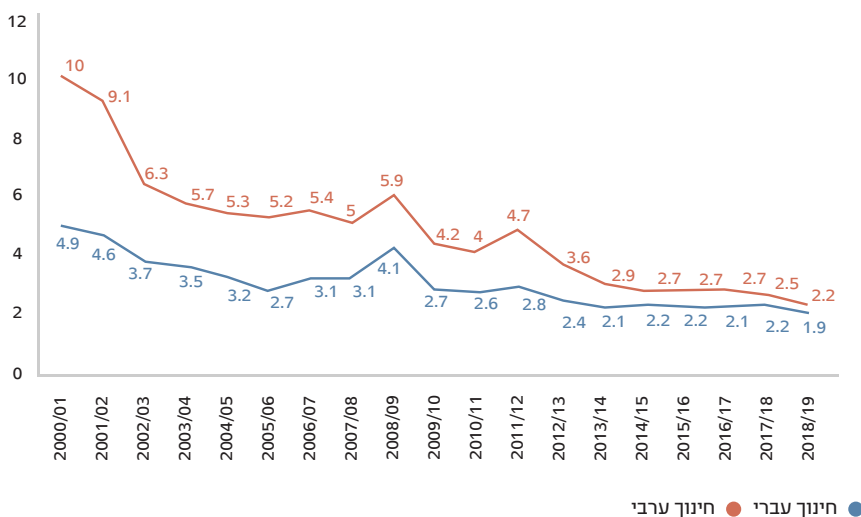

מקור: למ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל, שנים שונות.

נשירה מלימודים

תופעת הנשירה היא אחת התופעות החמורות המאיימות על מערכת החינוך בכלל ועל החינוך הערבי בפרט. בשנת הלימודים 2000/01 עמד שיעור הנשירה במערכת החינוך הערבי על 10%, לעומת 4.9% במערכת החינוך העברי; ובשנת הלימודים 2018/19 הוא עמד על 2.2% בחינוך הערבי, לעומת 1.9% במערכת החינוך העברי.

שיעורי נשירה בקרב תלמידי ז'י"ב, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2019-2000 (%)

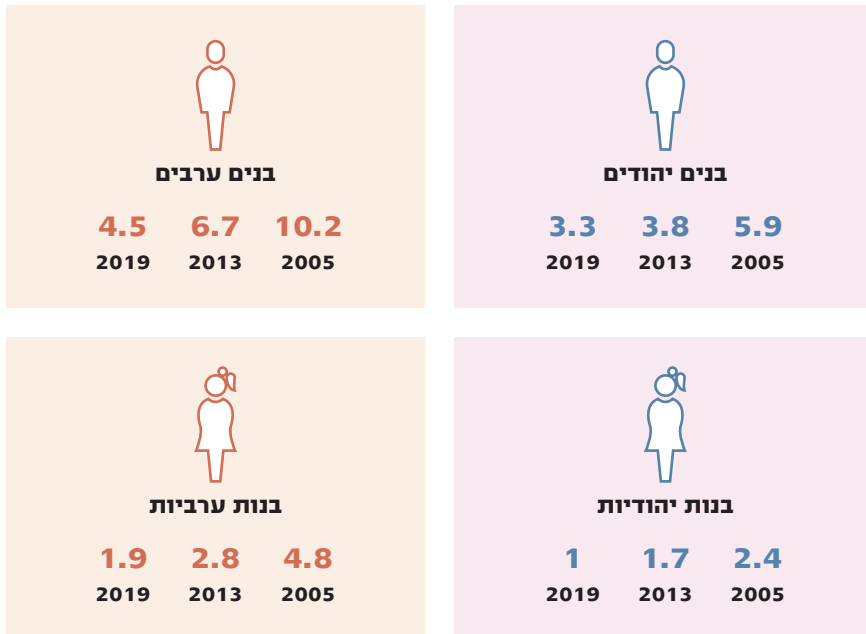

מקור: למ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, 2020, לוח 4.26.

לצד תופעת הנשירה הרשמית יש נשירה סמויה שמטילה עול כבד על מערכת החינוך הערבי. אף שבשנת 2007 האריכו את לימוד החובה עד סוף כיתה י"ב, לא מעט תלמידים ערבים נושרים ממערכת החינוך. הם אומנם רשומים כתלמידים, אבל בפועל הם מרבים להיעדר מן הלימודים ובעצם אינם לומדים. הנשירה הגלויה והסמויה במערכת החינוך הערבי מתרחשת בדרך כלל בגילי המעבר מחטיבת הביניים לחטיבה העליונה.

רוב הנושרים הם בנים: בשנת 2005 עמד שיעור הבנים הנושרים ממערכת החינוך הערבי על 10.2%, לעומת 4.8% בקרב הבנות. בשנת 2019 ירד שיעור זה במידה ניכרת ועמד על 4.5% בקרב הבנים ועל 1.9% בקרב הבנות.

שיעורי נשירה בקרב תלמידי ז'–י"ב, לפי קבוצת אוכלוסייה ומגדר, 2019–2005
(שנים נבחרות; %)

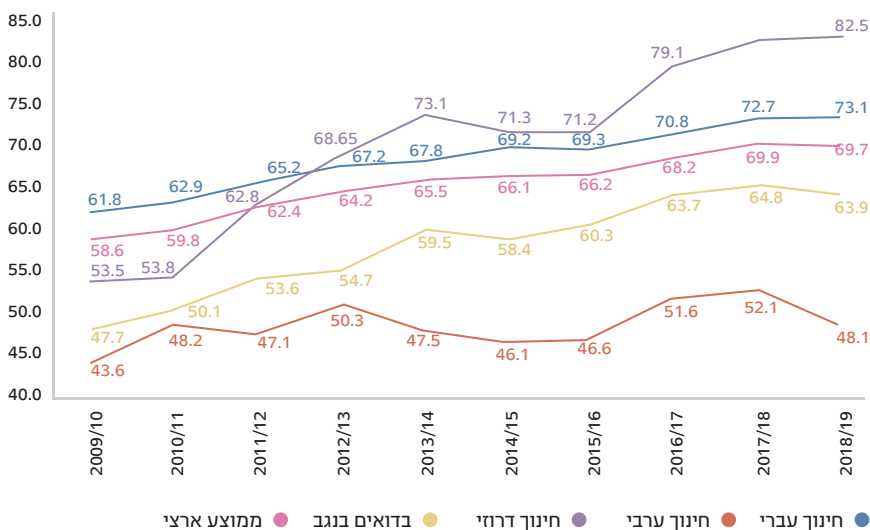
מקור: למ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, 2019, לוח 4.26.

זכאות לתעודת בגרות

שיעור הזכאות לבגרות במערכת החינוך הערבי עלה במידה ניכרת בעשור האחרון: מ־47.7% בשנת הלימודים 2009/10 ל־63.9% בשנת הלימודים 2018/19. עם זאת, עדיין יש פער גדול בינה ובין מערכת החינוך העברי, שגם היא רשמה עלייה ניכרת מ־61.8% ל־73.1% בתקופה זו.

בתוך האוכלוסייה הערבית בולטת לעין השונות הפנימית. שיעורי הזכאים לתעודת בגרות במערכת החינוך הדרוזי גבוהים אפילו ממערכת החינוך העברי: עלייה מ־53.5% ל־82.5% בין 2009/10 ל־2018/19. לעומת זאת, החינוך הבדואי בנגב תופס את המקום האחרון: שיעור הזכאים לבגרות בחינוך הבדואי רשם עלייה מינורית מ־43.6% ב־2009/10 ל־48.1% ב־2018/19.

שיעור הזכאות לבגרות בקרב תלמידי י"ב, לפי מגזר חינוכי, 2009–2019 (%)

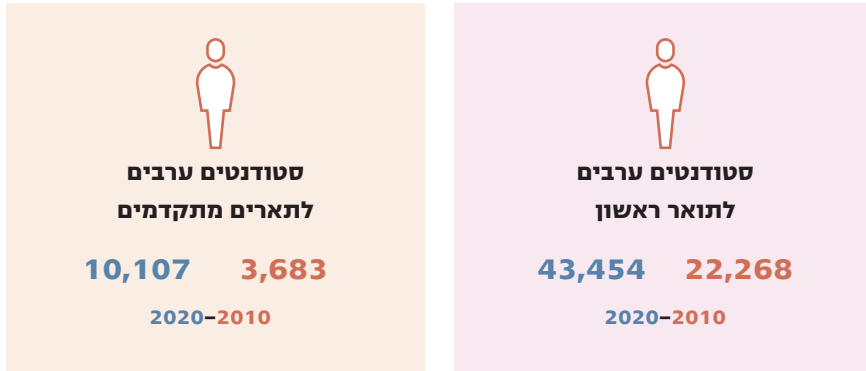

מקור: משרד החינוך, מינהל כלכלה ותקציבים, 2021.

סטודנטים במערכת ההשכלה הגבוהה

שיעור הסטודנטים הערבים הלומדים לתואר הראשון במוסדות אקדמיים בישראל עלה מ-10% (22,268) בשנה האקדמית 2010 ל-18.3% (43,454) בשנה האקדמית 2020. כלומר, מספרם ושיעורם של הסטודנטים הערבים הלומדים לתואר הראשון כמעט הוכפל בעשור האחרון. שיעורם ומספרם של הסטודנטים הערבים לתואר השני עלה כמעט פי שלושה - מ-6.5% (3,270) בשנת 2010 ל-14.6% (9,252) בשנת 2020. שיעור הערבים שלומדים לתואר השלישי במוסדות להשכלה גבוהה בישראל רשם עלייה קטנה יותר: מ-3.9% (413) בשנת 2010 ל-7.3% (855) בשנת 2020.

סטודנטים ערבים במוסדות להשכלה גבוהה, 2010–2020

מקור: המועצה להשכלה גבוהה, "פתיחת שנת הלימודים האקדמית תשפ"א-2020/2021".

יש פער בין שיעור הסטודנטים במוסדות להשכלה גבוהה ובין מקבלי התואר באותם מוסדות. שיעור הסטודנטים הערבים בכל שנתון גבוה יותר משיעור מקבלי התארים באותו שנתון. לתופעה זו שני גורמים עיקריים: ראשית, סטודנטים ערבים אינם מצליחים לסיים את לימודיהם בזמן התקני ומושכים את התואר יותר שנים מאשר התוכנית הקבועה בחוג; שנית, סטודנטים ערבים רבים בוחרים במסלולי לימוד שלא בהכרח הולמים את רצונם, מפסיקים את הלימודים ומחפשים חלופות. המעבר בין מסלולי לימוד מאריך את זמן הלימודים לתואר.

שיעור מקבלי תואר ראשון בחברה הערבית עלה מ־10.3% בשנת 2007 ל־13.6% בשנת 2019. בתואר השני העלייה גבוהה הרבה יותר: מ־4.9% בשנת 2007 ל־12.4% בשנת 2019. בתואר השלישי יש עלייה מ־2.8% בשנת 2007 ל־6% בשנת 2019.

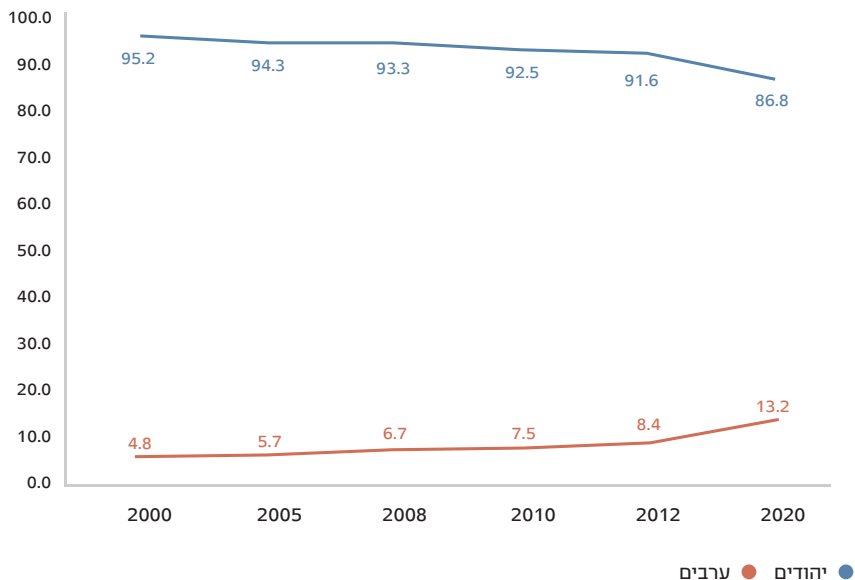
פרקה

ייצוג במשרדי
הממשלה
והשתתפות
פוליטית

עובדים ערבים בשירות הציבורי

בשנת 2000 עמד שיעור הערבים בשירות הציבורי על 4.8%. עשור לאחר מכן, בשנת 2010, עלה שיעור הערבים ל-7.5%, ובשנת 2020 הוא הגיע ל-13.2%. אומנם חל שיפור גדול בייצוג של הערבים בשירות הציבורי, אבל שיעור זה עדיין נמוך משיעורם של הערבים באוכלוסייה.

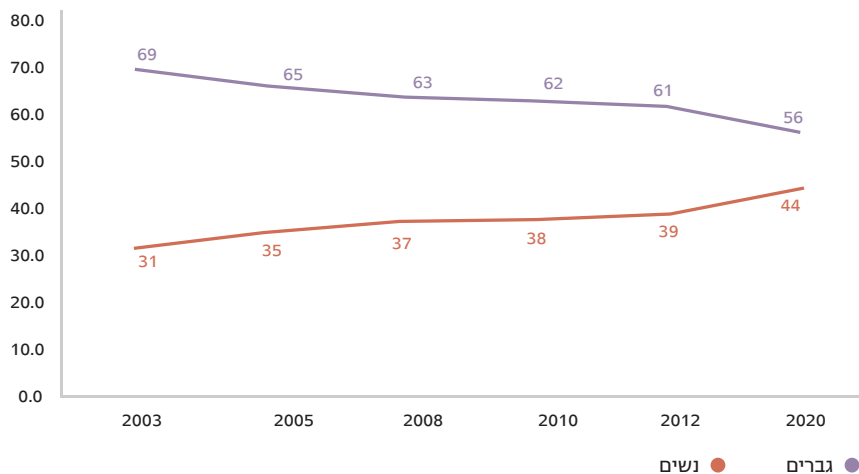
שיעור העובדים בשירות הציבורי, לפי אוכלוסייה, 2000-2020 (%)

מקור: נציבות שירות המדינה.

בשנת 2003 עבדו 876 נשים ערביות במגזר הציבורי, והן היו אז 31% מכלל העובדים הערבים בשירות הציבורי. עשור לאחר מכן, בשנת 2012, מספרן של הנשים הוכפל והגיע ל-2,140, והן היו כ-39% מכלל העובדים הערבים בשירות הציבורי (עלייה של 8%). עד שנת 2020 נמשכה מגמת העלייה והגיעה ל-4,773 נשים ערביות מתוך 10,848 עובדים ערבים בשירות הציבורי (כ-44%). בעקבות העלייה בשיעורי הנשים הערביות שרכשו השכלה גבוהה בשנים האחרונות, יותר נשים ערביות פונות למגזר הציבורי וניכרת מגמה של צמצום פערים בין הגברים הערבים לנשים הערביות.

התפלגות העובדים הערבים בשירות הציבורי, לפי מגדר, 2003–2020 (שנים נבחרות; %)

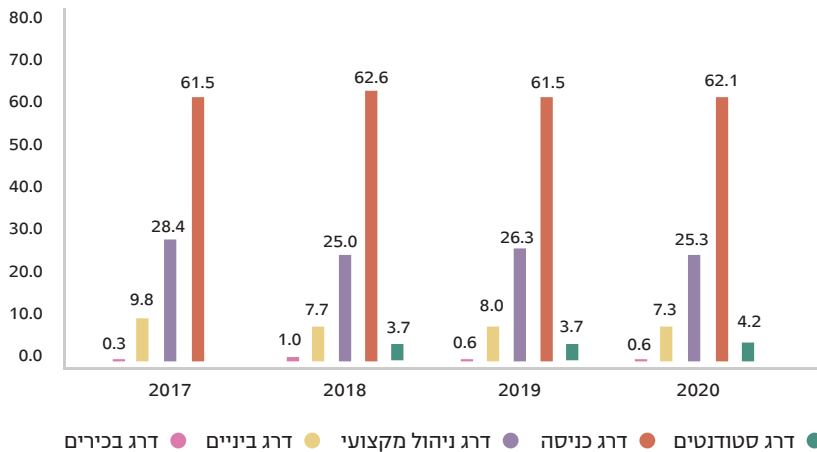

מקור: נציבות שירות המדינה.

שירות המדינה מתחלק כיום לארבע רמות לפי מידת הבכירות של כל תפקיד: מסד, מרב, תיכון ובכיר. אומנם יש עלייה ניכרת בשיעור הערבים המועסקים בשירות הציבורי, אך שיעור זה לא בא לידי ביטוי באיזון תפקידים בכירים שיש להם השפעה מכרעת על קידום ויישום של מדיניות הנוגעת לציבור הישראלי בכלל ולציבור הערבי בפרט. לכן יש להבחין בין ייצוג כמותי לייצוג מהותי-איכותי.

בשנים 2017–2020 לא עלה שיעור הערבים בקרב העובדים הבכירים במערכת על 0.1%. בשנת 2017 עמד שיעור זה על 0.3%, ובסוף 2020 עמד על 0.6%. חלק הארי של האוכלוסייה הערבית מועסק בדרג המסד, שהם שני דרגים זוטרים עד בינוניים. 62.1% מהעובדים הערבים בשירות הציבורי היום מועסקים בדרג המסד, ו-25.3% בדרג ניהול מקצועי.

שיעור העובדים הערבים בשירות הציבורי, לפי דירוג מקצועי, 2017-2020 (%)

מקור: נציבות שירות המדינה.

שלושת המשרדים הגדולים המעסיקים עובדים ערבים הם הפנים, החינוך והבריאות. הייצוג של הערבים במשרד החינוך עלה מ־6.1% בשנת 2005 ל־8.8% בשנת 2020. במשרד הפנים ב־2020 היו 19.3% מהעובדים ערבים. במשרד הבריאות אפשר לראות עלייה ניכרת בייצוג הערבים, מ־7% בשנת 2005 ל־19.5% בשנת 2020.

עובדים ערבים בחברות ממשלתיות

שיעור הדירקטורים הערבים בחברות הממשלתיות עלה במידה ניכרת מ־1.2% בשנת 2000 ל־12% בשנת 2018. לדירקטורים השפעה ישירה על המדיניות ועל סוגיות הקשורות לייצוג של הערבים בחברות שבהן הם דירקטורים. על אף השיפור בייצוג האזרחים הערבים בדירקטוריונים של חברות ממשלתיות עדיין יש תתייצוג חמור של האזרחים הערבים בקרב העובדים והפקידות המקצועית בהן. בשנים 2013-2019 עלה שיעור הערבים המועסקים בחברות הממשלתיות מ־2.2% ל־2.58% - עלייה מזערית, שבעקבותיה שיעור העובדים הערבים בחברות הממשלתיות עדיין קטן הרבה יותר משיעורם באוכלוסייה.

שיעורי השתתפות הערבים בבחירות לכנסת

שיעורי ההצבעה של האזרחים הערבים אינם יציבים וידעו עליות ומורדות מאז הבחירות לכנסת הראשונה בשנת 1949 ועד הבחירות לכנסת ה־24 בשנת 2021. באופן כללי שיעור ההצבעה בקרב היהודים היה גבוה מזה של הערבים, למעט בשנים הראשונות למדינה.

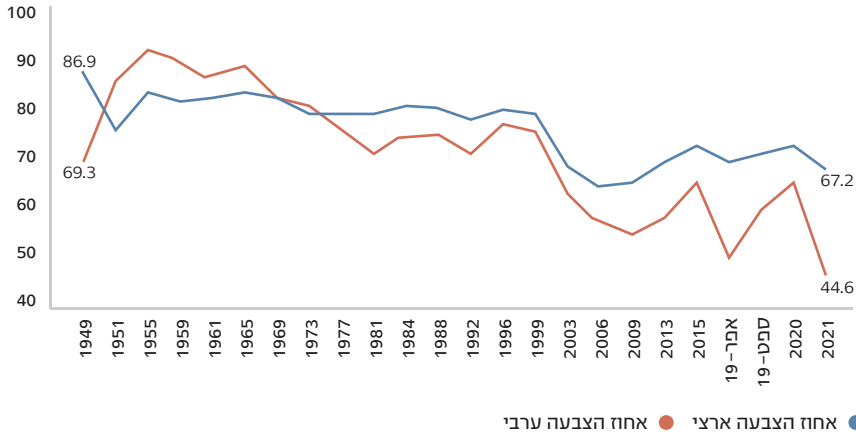
ניתן לחלק את מערכות הבחירות, מהכנסת הראשונה עד הכנסת ה־24, לארבע תקופות: התקופה הראשונה (1949–1973), מהקמת המדינה ועד מלחמת יום הכיפורים) עמדה בצל הממשל הצבאי וההשלכות הטרגיות של מלחמת 1948 על החברה הערבית. שיעור ההצבעה הממוצע בקרב הציבור הערבי (83.8%) היה גבוה משיעור ההצבעה הארצי (81.4%).

התקופה השנייה (1977–1993), מיום האדמה והקמת חד"ש ועד החתימה על הסכמי אוסלו) הייתה רוויה באירועים פוליטיים שהגבירו את המעורבות הפוליטית ועודדו את מיסודן של מסגרות פוליטיות רבות, פרלמנטריות וחוף־פרלמנטריות. מנגד, בתקופה זו הופיעו זרמים שקראו להחרמת הבחירות מסיבות פוליטיות, אידאולוגיות ועקרוניות. שיעור ההצבעה הממוצע באותה תקופה בקרב הציבור הערבי (72.4%) היה נמוך מהשיעור הארצי (78.9%).

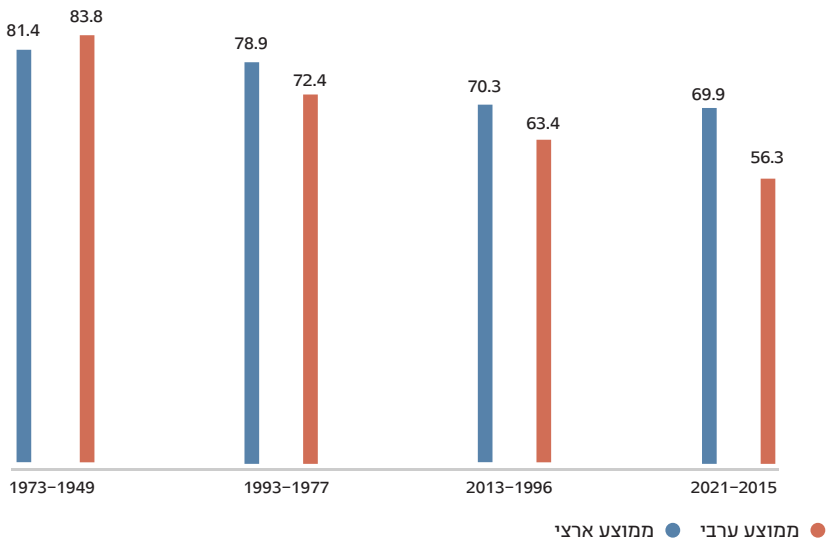
בתקופה השלישית (1996–2013), ממשלת נתניהו הראשונה עד ממשלת נתניהו השלישית) הגיעו היחסים בין יהודים לערבים לשפל היסטורי. במישור הפוליטי החלו זרמים פוליטיים רדיקליים יותר להשפיע על השיח ולהטיל ספק באפקטיביות של ההשתתפות הפוליטית בכנסת. שיעורי ההצבעה באותה תקופה הוסיפו לרדת והגיעו לממוצע של 63.4% בקרב הציבור הערבי, לעומת 70.3% בקרב הציבור הכללי.

התקופה הרביעית (2015–2021), מהקמת הרשימה המשותפת ועד פירוקה) מתחילה עם ההכרזה על הקמת הרשימה המשותפת בינואר 2015 ונגמרת עם פירוקה וכניסת רע"מ לממשלה אחרי הבחירות לכנסת ה־24. בממוצע עמדו שיעורי ההצבעה בתקופה זו על 56.3% בקרב הציבור הערבי, לעומת 69.9% בקרב הציבור הכללי. הדעיכה בשיעורי ההצבעה ניכרת גם בציבור היהודי, אך עדיין יש פער מובהק בין הציבור הערבי לציבור היהודי שמשפיע על יחסי הכוחות בכנסת ובממשלה.

שיעורי הצבעה בבחירות לכנסת, 2021-1949 (%)

שיעורי הצבעה ממוצעים לפי תקופות, 2021-1949 (%)

מקור: עיבוד נתונים מתוך אתר ועדת הבחירות המרכזית.

ד"ר נסרין חדאד חאג' יחיא היא ראשת התוכנית "החברה הערבית בישראל" במכון הישראלי לדמוקרטיה ושותפה בקרן פורטלנד. עוסקת בפיתוח כלכלי של האוכלוסייה הערבית בישראל ובשילובה במערכת ההשכלה הגבוהה ובשוק העבודה.

ד"ר מוחמד ח'לאילה הוא חוקר בתוכנית "החברה הערבית בישראל" במכון הישראלי לדמוקרטיה ומרצה בבית הספר למדעי המדינה באוניברסיטת חיפה.

ד"ר אריק רודניצקי הוא חוקר בתוכנית "החברה הערבית בישראל" במכון הישראלי לדמוקרטיה וחוקר במרכז משה דיין באוניברסיטת תל אביב. עוסק בתמורות פוליטיות וחברתיות בקרב האוכלוסייה הערבית בישראל.

בן פרג'ון הוא חוקר בתוכנית "החברה הערבית בישראל" במכון הישראלי לדמוקרטיה. בעל תואר שני בסוציולוגיה מאוניברסיטת בן-גוריון בנגב. חוקר את השתלבות החברה הערבית בישראל בשוק העבודה.

